

πίνη γνώσις κατ' αὐτὸν δὲν εἶναι ἢ «παίδων ἀθόρματα» νενόμικεν εἶναι τὰ «ἀνθρώπινα δοξάσματα»¹.

Ἐπομένως σαφῶς δείκνυται, ὅτι ἢ «ἀνθρώπειος γνώσις» διαφέρει τῆς θεϊκῆς· ὁ ἀνθρώπειος «Λόγος» (= γνώσις) ῥέει, ὥσπερ ποταμὸς καὶ μεταβάλλεται ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν (Πλάτ., Θεαίτ. 152d), ἐν ᾧ ἢ πραγματικῆ γνώσις, ἦτοι ὁ Θεῖος «Λόγος» μένει ἀμετάβλητος καὶ «κεχωρισμένος» τῶν ἄλλων πραγμάτων, διότι «δόξων λόγους ἤκουσα, οὐδεὶς ἀφικνεῖται εἰς τοῦτο, ὥστε γνώσκω ὅτι σοφὸν ἐστὶ πάντων κεχωρισμένον»² (Α. Ν. Ζούμπου, 'Ἡ θεωρία τοῦ Πανενθεϊσμοῦ «Panentheismus» τοῦ Κ. Krause ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Ἡρακλείτου ('Ανακοίνωσις ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν 27-4-1961 - Πρακτικὰ 36 (1961), σ. 163-165)). Ἐκ τούτων σαφὲς καθίσταται, ὅτι ὁ Θεῖος Λόγος προδιαγράφει ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἔννοιαν τοῦ καλοῦ, τοῦ ὀρατοῦ, τοῦ δικαίου, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἠθικοῦ καὶ ἐν γένει τοῦ ὀρθοῦ· ἐὰν ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν ὀρθὴν τῶν πραγμάτων φορὰν, αἰτία τούτου εἶναι τὸ ἀτελὲς καὶ πεπερασμένον αὐτοῦ, διότι διὰ τὸν Θεὸν πάντα τὰ πράγματα εἶναι τέλεια, ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἀλλ' οἱ ἀνθρώποι, ἄλλα μὲν νομίζουσι ὅτι εἶναι ἄδικοι, ἄλλα δὲ δίκαιοι: «τῷ μὲν θεῷ κατὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἀνθρώποι δὲ ἢ μὲν ἄδικοι» ὑπελήφασιν «ἢ δὲ δίκαιοι»³ (πρβ. Α. Ν. Ζούμπου, Das ethische Urteil bei Herakleitos, Πλάτων 11 (1959), σ. 420-423).

II. Ἐν τῇ δευτέρᾳ θέσει παρουσιάζεται ὁ Θεῖος Λόγος ὡς δίκη, ἣτις γνωρίζει τοὺς «τέκτονας» καὶ μάρτυρας τῶν ψευδῶν καταστάσεων (δοκέοντα)· ἀλλὰ «τέκτονες» ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἢ ὁ «ἀνθρώπειος Λόγος», «μάρτυρες» δὲ αἱ αἰσθήσεις: «κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὠτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων»⁴. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα παρέχουσιν εἰς τὸν ἀνθρώπον δόξαν καὶ οὐχὶ γνώσιν· ὁ αἰσθητὸς καὶ ῥέων κόσμος δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ διὰ τῶν αἰσθήσεων, διότι

1. Ἄπ. 70 (= Ἰαμβλ., Περὶ ψυχῆς (Στοβ., Ἐκλ. II 1, 16)).

2. Ἄπ. 108 (= Στοβ., Ἀνθολ. I 174 Heuse), πρβ. H. Fränkel, Dicht. u. Philosophie. — O. Gigon, σ. 188. — W. A. Heidel, Proc. Am. Ac. Arts 58 (1913), σ. 704 κ.ἐξής. — Kirk, ἐνθ' ἄνωτ., 389-400. — Reinhardt, Parmenides κτλ., σ. 205. — Zeller-Nestle, ἐνθ' ἄνωτ., I, 629, 1, 791.

3. Ἄπ. 102 (= Πορφ. Δ 4 [I 69, 6 Schr], πρβ. H. Fränkel, Trans. Amer. Phil. Assoc. LXIX (1938), σ. 243. — Kirk, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 180-183. — Gigon, σ. 187. — Reinhardt, Parmenides κτλ., σ. 180, 2.

4. Ἄπ. 107 (= Σέξτ. Ἐμπ., VII, 126).

τὸ ἐκ τῶν προτέρων (a priori) στοιχείον, ἦται « ὁ ἀνθρώπῃος Λόγος » ἐνεκα τῆς ὡς ἄνω αἰτίας ἀδυνατεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐπακριβῶς τὰς αἰσθήσεις καὶ νὰ δυνηθῇ νὰ παράσῃ ἀκριβῆ γνώσιν¹ διὰ τοῦτο οἱ « μάρτυρες » παρουσιάζονται ὡς κακοί, ἀφ' οὗ βεβαίως οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι « βαρβάρους ψυχάς ». Ὁ Ἡράκλειτος διὰ τοῦ « καταλήφεται » ἐνισχύει τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ « Λόγου », ὡς ἐξουσιαστοῦ καὶ δικαστοῦ τῶν πάντων (πρβ. καὶ ἀπ. 66... « τὸ πῦρ ἐπελθὼν κρινεῖ καὶ καταλήφεται »², πρβ. Α. Ν. Ζουμπρος, Heraclitea, 1953), ὅστις κρινῶν θὰ τιμωρήσῃ πάντας ἐκείνους, τουτέστι τοὺς κατασκευαστὰς καὶ ἐπινοητὰς (τέκτονας + μάρτυρας), οἵτινες συνετέλεσαν, ὅπως ὁ ἄνθρωπος διαφυλάξῃ ἐν τῇ ἑαυτοῦ συνειδήσει γνώσεις οὐχὶ πραγματικὰς, ἀλλ' ἀπλῶς τὰ « δοκέοντα » αὐτοῦ.

Ἐν κατακλείδι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν διὰ τοῦ κοινοῦ καὶ Θεοῦ Λόγου τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων φορὰν (= τὰ τοιαῦτα), δὲν ὑπάρχει τύπος ἀνθρώπου (= δοκιμώτατος), ὡς ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω, ἀλλὰ τοῦναντίον ἡ γνώσις ἐκάστου ἀνθρώπου εἶναι « δόξα » (= δοκέοντα), εἶναι δηλαδὴ ἡ γνώσις ὑποκειμενικὴ (= ἐσωτοῖσι δοκέουσι), ὡς ἔδειξεν ὁ Ἐφέσιος ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἀποσπάσμασι. Ἀλλὰ καὶ τι ἄλλο θὰ ἡδυνάμην νὰ παρατηρήσω ὡς ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς πρόσοθεν, ὑπάρχει σαφῆς συγγένεια ἐξ ἐπόψεως περιεχομένου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ δύο ἀποσπάσματα ἔπειτα ὁ διασώσας ἀμφότερα ταῦτα τὰ ἀποσπάσματα τυγχάνει νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς θὰ ἔδει ἐπομένως ὁ W. Capelle (ἐνθ' ἀνωτ., σ. 151 κ.ἐξῆς), ὅταν κατέτασσε τὰ περὶ τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως (= Schranken der menschlichen Erkenntnis) ἀναφερόμενα τοῦ Ἡρακλείτου ἀποσπάσματα³ νὰ συμπεριλάβῃ πλὴν τοῦ 28ου ἀποσπάματος καὶ τὸ 17ον ἀπόσπασμα ἐν τῇ μνημονευθέντι ἀνωτέρω κεφαλῇ τοῦ ἀναφερομένου ἔργου αὐτοῦ (= Die Vorsokratiker, σ. 151 κ.ἐξῆς).

10. Ἐν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου ἀναγράφονται τὰ κάτωθι: « πᾶν γὰρ ἔρπετόν πληγῇ νέμεται, ὡς φησιν Ἡράκλειτος » (ἀπ. 11 = Ἀριστ., Περὶ Κόσμου 6, σ. 401 a 8) ἐνταῦθα ὑπάρχει στενὴ

1. Πρβ. ἀπ. 19 (= Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωμ., II, 24 { II 126, 5, Stählin }); ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδ' εἰπεῖν.

2. Πρβ. M. Marcovich, On Heraclitus' fr. 66 D & K; Meridía (Venezuela), Univ. Pres. 1959.

3. Πρβ. 28, 78, 79, 70, 128.

συνάφεια τοῦ μνημονευθέντος πρὸς τὸ 64^{ον} ἀπόσπασμα τοῦ Ἐφεσίου, ὃ διασφύζει ὁ Ἰππόλυτος (Περὶ αἰρέσεων IX 10): « τὰ δὲ πάντα οἰακί-
ζει κεραυνὸς τουτέστι κατευθύνει, κεραυνὸν τὸ πῦρ λέγων τὸ αἰώνιον »·
ὁ κεραυνὸς κατὰ τὴν Ἡρακλείτειον ἔκφρασιν, ἦτοι τὸ θεῖον « οἰακίζει »
(= πληγῇ νέμεται) τὰ πάντα δηλ. πᾶν ὃ, τι ὑπάρχει· κάλλιστα βεβαίως
δύναται νὰ συγκριθῇ ἢ ἀνωτέρω ἔννοια (= πάντα) πρὸς τὴν τοῦ
« ἔρπετοῦ » (= πᾶν ὃτι ἔρπει ἐπὶ τῆς γῆς)· ἀμφοτέρωτα ταῦτα τὰ ἀπο-
σπάσματα ἔχουσι θεολογικὸν χαρακτήρα καὶ ἴσως ἀπετέλουν μετ' ἄλλων
συναφῶν ἀποσπασμάτων (πρβ. ἀποσπ. 92, 93, 16, 32, 41, 65, 67, 88,
108, 102, 94, 112, 63-66, 30) τὸ τμήμα ἐκεῖνο τοῦ περὶ « φύσιος »
ἔργου τοῦ Ἡρακλείτου, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ
δοξασίας (πρβ. Διογ. Λαέρτ., IX 5: ...εἰς τε τὸν περὶ τοῦ παντός
καὶ πολιτικὸν καὶ θεολογικόν).

Ὁ Capelle κακῶς διαχωρίζει τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα (= Capelle,
ἐνθ' ἀνωτ., σ. 135 καὶ 141) καὶ τὸ μὲν 11^{ον} ἀπόσπασμα ὑπάγει εἰς
τὰ περὶ τὸν « Λόγον » (= Logos) ἀναφερόμενα καὶ μόνον τὸ 64^{ον}
ἀναγράφει εἰς τὰ περὶ θεολογίας (= Theologie)· βεβαίως καὶ ἡ ἔννοια
τοῦ Θεοῦ παριστᾶται ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ « Λόγου » καὶ τᾶνά-
παλιν, ἀλλὰ τότε εὐλογος ἢ ἐρώτησις προβάλλει· διατί ὁ ἀνωτέρω
φιλόλογος ἐπεχείρησε τὸν διαχωρισμὸν τοῦτον; καθ' ἡμᾶς ὀρθῶς ἐγέ-
νετο ὁ διαχωρισμὸς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ περὶ Λόγου καὶ Θεολογίας
ἀποσπάσματα τοῦ φιλοσόφου, καθ' ὅσον οὗτος μνημονεύει κεχωρισμέ-
ως τὰς ἐννοίας τοῦ « Λόγου » καὶ « Θεοῦ » ἀνεξαρτήτως, ἐὰν ἐν τῇ
συνειδήσει τοῦ Ἐφεσίου οὐδεμία διαστολή τῶν ἀνωτέρω ἐννοιῶν
ὑπάρχη, πλὴν ὅμως θὰ εἶδει ὁ Capelle νὰ συνέτασσε ὁμοῦ πρὸς τὸ
64^{ον} καὶ τὸ μνημονευθὲν 11^{ον} ἀπόσπασμα εἰς τὰ περὶ Θεολογίας ἀνα-
γραφόμενα ἀποσπάσματα.

11. Ἐν τινι ἀποσπασματι τοῦ Ἡρακλείτου, ὃ διασφύζει Κλή-
μης ὁ Ἀλεξανδρεὺς μνημονεύονται τὰ κάτωθι: « γενόμενοι ζῶειν ἐθέ-
λουσι μὲν ὅμως τ' ἔχειν, μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι, καὶ παῖδας καταλείπουσι
μὲν ὅμως γενέσθαι » (ἀπ. 20 = Στωμ. III, 14 (II 201, 23 Stählin))·
διὰ τοῦ ἀποσπάσματος τούτου ὁ Ἡρακλείτος ὑποδηλοῖ τὴν περὶ φύσεως
θεωρίαν αὐτοῦ¹.

1. Ἄξιον ἀπορίας καθίσταται, διατί ὁ Capelle (ἐνθ' ἀνωτ., σ. 132) δὲν
παραθέτει τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀπόσπασμα εἰς τὰ περὶ τῆς φύσεως ἀνήκοντα;
(= Der Fluss aller Dinge)· Διὰ ἀποσπάσματα Περὶ τῆς φύσεως 18δ καὶ Α.
Ν. Ζουμποῦ, Das 106^e Fragment des Herakleitos unter dem Licht der
neueren Kritik, Athen 1956, σ. 3-59.

Ἐνταῦθα ἡ ἔννοια τῆς ζωῆς (= γινόμενοι ζῶειν ἐθέλουσι) προϊόντος τοῦ χρόνου παραδίδει τὴν θέσιν αὐτῆς εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ θανάτου (... μόρους τ' ἔχειν), ἥτις πάλιν, πρὶν αὐτὴ ἔλθῃ, μεριμνᾷ, ὅπως ἐκ νέου δώσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ζωῆς (... καὶ παῖδας καταλείπουσι), ἥς ἡ ἀντικατάστασις θά λάβῃ χώραν πάλιν διὰ τῆς τοῦ θανάτου (... μόρους γενέσθαι) θά ἠδύνατο νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἐν τῷ παρόντι ἀποσπᾶσμάτι ἐνυπάρχουσι τὰ σπέρματα τοῦ 88^{ου} ἀποσπᾶσματος τοῦ Ἑρεσίου: «... ταῦτό τ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ τὸ ἐργηγορὸς καὶ τὸ καθευδὸν καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντι ἐκεῖνά ἐστι κάκεινα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα ».

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων, τὸ μνημονευθὲν ἀπόσπασμα δηλοῖ καὶ τὸν μοιρολατρικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα καὶ δὴ διὰ τῆς ἐκφράσεως « γινόμενοι ζῶειν ἐθέλουσι μόρους τ' ἔχειν » ὅτι ὁ Ἡρακλείτος δίδει πίστιν εἰς τὴν μοῖραν σαφῶς δηλοῦται διὰ τοῦ 119 ἀποσπᾶσματος αὐτοῦ: « ἦθος ἀνθρώπων δαίμων »¹. Περαιῶν τὰς παρατηρήσεις ταύτας περὶ τοῦ ἀνωτέρω ἀποσπᾶσματος παραθέτω τὰς σκέψεις τοῦ Ἀναξιμάνδρου, βέβαιος ὢν, ὅτι αὗται δὲν τυγχάνουσιν ἐντελῶς ἔξεναι ἢ ἐπὶ φρεῶς νοήματος ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνωτέρω λεχθέντος ἀποσπᾶσματος (= ἀπ. 20): « Ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ ταῖς οὐαῖ, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν· διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τισὶν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν » (= Συμπλ. Φυσ. 24, 13. — Περβ. Diels-Kranz, Ἄναξ. 9. (13. 7)).

11. α') Ἐν τινι τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡρακλείτου μνημονεύονται τὰ ἑξῆς: « Νέκυες γὰρ κοπιῶν ἐκβλητότεροι » (ἀπ. 96 = Πλουτ., Συμπ. Προβλ., III, 1, σ. 644 F).

Ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι τὰ σώματα τῶν θνησκόντων ἀνθρώπων (νέκυες) σταθιθέντα πλέον τοῦ θεοῦ πυρὸς (= τῆς ψυχῆς αὐτῶν) καθίστανται χείρονα καὶ αὐτῆς τῆς κόπρου εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὁπόσην σημασίαν ἀπέδιδεν ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν τῆς ψυχῆς ἔννοιαν.

β') « Ἐξηπάτηνται, φησὶν, οἱ ἀνθρώποι πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν φανερωῶν παραπλησίως Ὀμήρω... ὅσα εἶδομεν καὶ ἐλάβομεν, ταῦτα ἀπολείπωμεν, ὅσα δὲ οὔτε εἶδομεν οὔτ' ἐλάβομεν, ταῦτα φέρομεν » (ἀπ. 56² = Ἰππ., Περὶ ἀτρ. IX 9).

1. Περβ. καὶ ἀμφίβολόν τι θεωρούμενον ὡς ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου (= Diels-Kranz, Fragm. d. Vors. (Zweifelhafte, Falsche und Gefälschte Fragmente) ἀπ. 137), ἱκανὸν ὅπως βεβαιώσῃ τὰ ἀνωτέρω: « ἐστὶ γὰρ εἰμαρμένα πάντως », περβ. καὶ ἀπ. 105.

2. Περβ. Kirk, Classical Quarterly 1950, 149-167.

Ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ δεικνύεται ἡ ἀπαισιοδοξία τοῦ Ἡρ. ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ δὴ τῆς εὐρέσεως τῆς πραγματικῆς « οὐσίας » πραγμάτων: « Ἐξηπάτηνται οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν φανερῶν »· χαρακτηριστικὸν τυγχάνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος (κατὰ τὴν ἐνταῦθα εἰκόνα, ἣν μεταφορικῶς παρέχει ὁ Ἡρ.) ἀπορρίπτει οἰανδήποτε καὶ ἂν οὗτος κατέχη γνῶσιν περὶ φανερῶν ἐννοιῶν καὶ προτιμᾷ νὰ προσαγάγῃ εἰς τὸν Νοῦν αὐτοῦ ἐννοίας πρὸς ἔρευναν, ἃς δὲν κατέχει (= ὅσα δὲ οὕτα εἶδομεν οὐτ' ἐλάβομεν, ταῦτα φέρομεν), ἐν ἄλλαις λέξεσιν: ἀποστροφή τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου (= εἶδομεν) καὶ ἐπιστροφή πρὸς ἑαυτὸν (ἀπ. 101 = ἐδιζησάμην ἐμειωτόν)¹.

Εἶτα εἶναι πάντως ἄγνωστον, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀνεύρῃ τέλος τὸν « κοινὸν καὶ θεῖον Λόγον » καὶ δι' αὐτοῦ θὰ ἐξετάσῃ « ἀφανῆ τε καὶ φανερά » πράγματα· ἔπειτα καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Ἡράκλειτος δισταταὶ ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἀσφαλοῦς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων γνώσεως, ἐξ αἰτίας τοῦ ἐγκλωβισμοῦ τοῦ « ἀνθρωπίνου Λόγου » ὑπὸ τὴν ιδιότητα αὐτοῦ ὡς ψυχῆς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι (πρβ. Α. Ν. Ζουμπου, Die Erkenntnistheorie von Heraklit und das kantische « Ding an sich » Athen 1956).

γ') Ἀξία προσοχῆς τυγχάνει καὶ ἡ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀντίληψις τοῦ Ἐφεσίου· ἡ πληροφορία τοῦ Ἀετίου (= I V 7, 2. Dox. Gr. 392), καθ' ἣν ὁ Ἡράκλειτος « ἀφθαρτον εἶναι τὴν ψυχὴν », ἣτις πάλιν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνθρώπου: « ἐξιούσαν γὰρ εἰς τὴν τοῦ παντός ψυχὴν ἀναχωρεῖν πρὸς τὸ ὁμογενές » (*Αετ. ἐνθ' ἄνωτ.) ἐπιβεβαιοὶ τὴν ἀνωτέρω· ἔπειτα καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου οἶον: « ἀνθρώπους μένει ἀποθανόντας ἄσσα οὐκ ἔλπονται, οὐδὲ δοκέουσιν » (ἀπ. 27 * = Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωμ., IV, 146 (II 312,

1. Πλουτ. Πρὸς Κολώτην 20. 1118c. — Ὁ H. Diels περὶ τοῦ ἀνωτέρω σημειοῦ τὰ λέξις (= Neue Jbb. 1910, σ. 2): Die Natur der Welt enthüllte sich ihm, als er in die Tiefen seiner eigenen Natur hinabstieg. Πρβ. καὶ K. Reinhard, Poseidonios, σ. 220.

2. Πρβ. A. Brieger ἐν Hermes 39 (1904), σ. 216. — H. Gomperz, Ztschr. für Ost. Gymn. LXI (1910), στ. 964. — W. A. Heidel, Proc. Am. Ac. of Arts 48 (1918), 696. — W. Nestle ἐν Philologus LXIV (1905), 370. — Reinhardt, Parmenides κτλ., σ. 62. — Rohde, Psyche II, 150. — G. Schäfer, Die Philosophie des H. von Ephesos und die moderne Heraklitforschung, Leipzig. Wien 1902, σ. 118. — Zeller-Nestle, ἐνθ' ἄνωτ., 892, 1. — Gigon, ἐνθ' ἄνωτ., 129.

15 Stählin) και «μόροι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας λαγχάνουσι» (ἀπ. 25¹ = Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωμ., IV, 50 (II 271, 3 Stählin) ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ὁμιλοῦσιν² ἢ ἔννοια τοῦ θανάτου ἐνταῦθα δύναται νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν μετέπειτα «ζωὴν τῆς ψυχῆς» περισσοτέραν ἀξίαν (= μέζονας μοίρας λαγχάνουσι), ἔάν ἡ ἀνωτέρω ἔννοια (ἢ τοῦ θανάτου) τύχῃ τιμῆς τινος (= Μόροι γὰρ μέζονες).

Ἐπὶ παραδείγματι, ἔάν ἡ ἔννοια τοῦ θανάτου λάβῃ χώραν ἐν πολέμῳ, τότε ἡ «μνήμη» τῶν πεσόντων θὰ εἶναι ἔνδοξος καὶ παρὰ τοῖς θεοῖς καὶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις (ἀπ. 24 = Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωμ., IV, 16 (II 255, 30, Stählin): ἀρηιφάτους θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι).

δ') Δὲν θὰ ἦτο ἀσκοπον ἐπίσης νὰ μνημονεύσω τινὰ καὶ περὶ τοῦ 58ου ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου³, ὃ διασφίξει ὁ Ἰππόλυτος, Περὶ αἰρέσε. IX 10: «καὶ ἀγαθὸν καὶ κακὸν (δηλ. ἐν ἔστιν) οἱ γούν ἱατροὶ τέμνοντες, καίοντες πάντη, βασανίζοντες κακῶς τοὺς ἀρρωστούοντας, ἐπαιτέονται μὴδὲν ἀξιοὶ μισθὸν λαμβάνειν παρὰ τῶν ἀρρωστούντων, ταῦτά ἐργαζόμενοι, τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς νόσους». Ὁ Capelle παραδόξως τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα δὲν συμπεριλαμβάνει εἰς τὴν συλλογὴν αὐτοῦ (= Die Vorsokratiker κτλ.), ἐνῶ θὰ ἔδει νὰ ταχθῆι τοῦτο εἰς τὰ ἀποσπάσματα ἐκεῖνα, εἰς ἃ μνημονεύονται τὰ περὶ ἐνότητος τῶν ἀντιθέσεων ὃ Ἡράκλειτος ἐνταῦθα ταυτίζει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀγαθοῦ μετὰ τῆς τοῦ κακοῦ («καὶ ἀγαθὸν καὶ κακὸν (δηλ. ἐν ἔστιν)»: ἔπειτα ὡς παράδειγμα προσάγει τοὺς ἱατρούς, οἵτινες ἐπιφέρουσι κατὰ τὴν ἀσκησιν τῶν καθηκόντων αὐτῶν «μυρίους πόγους» εἰς τοὺς ἀσθενεῖς διὰ τῶν διαφόρων ἐπεμβάσεων (=οἱ γούν ἱατροὶ τέμνοντες, καίοντες πάντη, βασανίζοντες κακῶς τοὺς ἀρρωστούοντας), ἐν τούτοις ἀπαιτοῦσι παρ' αὐτῶν (= παρὰ τῶν ἀρρωστούντων) τὴν ἀμοιβήν, ἣν ἴσως δὲν θὰ ἦσαν οὗτοι (=οἱ ἱατροὶ) ἀξιοὶ νὰ λάβωσι (= μὴδὲν ἀξιοὶ μισθὸν λαμβάνειν) ἢ τελευταία φράσις ἔχει εἰρωνικὸν χαρακτῆρα, πλὴν ὁμοῦς ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ταυτότητος τῶν

1. Πρβ. O. Gigon, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 122. — Snell ἐν Hermes 61 (1926) καὶ K. Reinhardt ἐν Hermes, τόμος 77ος, σ. 6.

2. Πρβ. ἀπ. 68 (= Ἰππόλ., Περὶ αἰρ. IX 10): λέγει δὲ καὶ σαρκὸς ἀνίστασιν ταύτης (τῆς) φανεράς, ἐν ἣ γεγενήμεθα καὶ τὸν θεὸν οἶδε ταύτης τῆς ἀναστάσεως αἴτιον οὕτως λέγων: *ἐνθα δ' ἴδοντι ἐπαρίστασθαι καὶ φύλακας γίνεσθαι ἐγερτὶ ζώντων καὶ νεκρῶν.* Ἴδὲ καὶ R. Cicero, *Le Stelle soggette al giustizio universale: Atene e Roma* 16, 310. — Πρβ. καὶ ἀπ. 14 — Κλήμ. Προτρ. 22... (τούτοις ἀπειλεῖ τὰ μετὰ θάνατον).

3. Ἴδὲ Wilamowitz ἐν Hermes 1927, 276-298.

ἀντιθέσεων· ἡ ἔννοια τοῦ «κακοῦ», ἣτις παριστᾶται διὰ τῆς φράσεως «οἱ γοῦν ἰατροὶ τέμνοντες, καίοντες πάντη, βασανίζοντες κακῶς τοὺς ἀρρωστοῦντας» θὰ ἀντικατασταθῇ εἰτα διὰ τῆς ἔννοιᾳς τοῦ ἀγαθοῦ, ἣτοι τῆς ἐπακολουθησάσης «λάσεως»· ἐν τέλει τοῦ ἀποσπάσματος ἐκφράζεται ἡ ἐνότις τῶν ἀντιθέσεων ὡς ταυτότης τῶν δύο ἀντιθέτων ἔννοιῶν «ταῦτ' ἐργαζόμενοι τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς νόσους».

ε') Τὸ ἀποσπάσμα «τῷ μὲν θεῷ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἄνθρωποι δὲ ἢ μὲν ἄδικα ὑπειλήφασιν ἢ δὲ δίκαια» (ἀπ. 102 = Πορφ. Δ 4 (I 69, 6 Schr.)) τίθεται ὑπὸ τοῦ Capelle (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 140) ἐν τοῖς περὶ θεολογίας ἀποσπάσμασι τοῦ Ἰερμείου καθ' ἡμᾶς τὸ μνημονευθὲν ἀνήκει ἐλάχιστα εἰς τὰ ἀνωτέρω, ἐν ᾧ ἀντιθέτως ἰσχυρῶς ἐκπροσωπεῖ τὴν ὁμάδα τῶν ἀποσπασμάτων τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως¹ (= Schranken der menschlichen Erkenntnis, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 151-152).

Τὸ θεῖον ὡς γνωστὸν δύναται νὰ ἀναπτύξῃ σταθερὰν καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν δι' οἰονδήποτε πρᾶγμα (πρβ. ἀπ. 41: «Ἐν τῷ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην, ὅτε ἔκυβέρησε. Πάντα διὰ πάντων.») ἀντιθέτως ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἔχει πεπερασμένην καὶ φθαρτὴν ἰδιότητα ἀδυνατεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ συλλάβῃ τὴν πραγματικὴν τῶν πραγμάτων φορὰν, ἕνεκα τῆς διαρκοῦς αὐτῶν ροῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπερικήσῃ τὸ ἀσταθὲς τῆς ροῆς τούτων, ἐὰν ἐπετύγχανεν οὗτος νὰ ἐννοήσῃ τὸν κοινὸν καὶ θεῖον Λόγον (πρβ. ἀπ. 1 καὶ 2) ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο ἀποτυγχάνει, ἕνεκα ἀκριβοῦς τοῦ ἐγκλωβισμοῦ τούτου ὑπὸ μορφὴν ψυχῆς εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ οὕτω πως ὁ θεῖος Λόγος γίνεται «ἀνθρώπειος»· ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος ζῆ εἰς τὸν ἴδιον αὐτοῦ κόσμον τουτέστι τὸν ὑποκειμενικόν, ὅστις καθ' Ἡράκλειτον δύναται κάλλιστι νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν κόσμον τῶν κοιμωμένων (πρβ. ἀπ. 89: «...τῶν δὲ κοιμωμένων ἕκαστον εἰς ἴδιον ἀποστρέφεται»)· διότι τόσον ὁ ἐν «ἐργηγόρσει κόσμος», ὅσον καὶ ὁ τῶν «κοιμωμένων» οὐδὲν διαφέρουσιν· ἔπειτα ὁ μὲν πρῶτος ἀντιμετωπίζει τὴν ἀστάθειαν καὶ τὴν μὴ ἀκριβῆ γνῶσιν, ὁ δὲ δεύτερος τὰ φαντάσματα τῶν ὀνείρων· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἀμφοτέρω οἱ κόσμοι ἀντιμετωπίζουσι τὴν μὴ πραγματικότητα, ἐν εἶδος «θανάτου», διότι πράγματι «θάνατός ἐστιν ὁκόσα ἐγεροθέντες ὄρομεν, ὁκόσα δὲ εὐδοντες ὑπνος» (ἀπ. 21 = Κλήμ. Ἀλεξ., III, 21 (II 205, 7, Stählin)).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων σαφὲς καθίσταται ὅτι τὸ θεῖον γινώ-

1. Πρβ. καὶ τὰ ἀποσπάσματα 28, 78, 79, 70, 123.

σκεῖ ἀκριβῶς τὰς ἐννοίας τοῦ «καλοῦ», τοῦ «ἀγαθοῦ», τοῦ «δικαίου» κτλ. ἐκεῖ, ὅπου ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ σαφῶς τὰς ἀνωτέρω καὶ οὕτως οἱ ἄνθρωποι: «ἢ μὲν ἀδίκᾳ ὑπειλήφασιν, ἢ δὲ δίκαια».

ς') Ἐπειτα ἐν τῷ ἀποσπάσματι: «τοὺς καθεύδοντας ὁ Ἡρακλείτος ἐργάτας εἶναι λέγει καὶ συνεργοὺς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων» (ἀπ. 75¹ = Μάρκ. Ἄντ., VI, 42) παρουσιάζεται ἡ ἐξῆς δυσκολία: τίνε τρόπῳ οἱ καθεύδοντες ἄνθρωποι τυγχάνουσι μέτοχοι (ἐργάται + συνεργοί) τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων ὡς γνωστὸν κατὰ τὸν ὕπνον οἱ «αἰσθητικοὶ πόροι» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, ἦτοι οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ὄρα τῶν ἀνθρώπων «κλείουσι» καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οὗτοι «ἀπομονοῦνται» τοῦ Θεοῦ καὶ κοινοῦ Λόγου καί, ὡς εἶκος, δὲν δύνανται νὰ μετάσχῃσι τούτου καὶ κοινωνήσωσι τοῦ ἔξω κόσμου· ἀλλὰ ὁ ἐν ὕπνῳ ἄνθρωπος δὲν παύει νὰ διατηρῇ τὴν ἀναπνοὴν αὐτοῦ, ἦτοι τὴν εἰσαγωγὴν ἀέρος ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου, εἰς ὃν ὑπάρχει διάχυτος ὁ Θεῖος Λόγος· εἶναι λοιπὸν λίαν πιθανὸν ὅτι μετὰ τῆς ἀναπνοῆς εἰσάγεται καὶ ὁ Θεῖος Λόγος, τοιῦτέστι ὁ κοινὸς καὶ δι' αὐτοῦ ὕπνοισι ὁ Ἐφεσίος ὅτι οἱ εὐδοντες γίνονται «ἐργάται καὶ συνεργοί» τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων· ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς (Πρὸς Μαθημ., VII, 129-130) παραδίδει θαυμασίαν περὶ τῶν ἀνωτέρω εἰκόνα² καὶ ἴσως διὰ τῆς ἐκφράσεως τούτου: «ἐν γὰρ τοῖς ὕπνοις μυσάντων τῶν αἰσθητικῶν πόρων χωρίζεται τῆς πρὸς τὸ περιέχον συμφυτας ὁ ἐν ἡμῖν νοῦς μόνης τῆς κατὰ ἀναπνοὴν προσφύσεως σωζομένης οἰοεὶ τινος ἄλλης...» ἐπιτυγχάνεται ὅπωςδὴποτε διασίρησις τις τοῦ ὡς ἀνω ἀποσπάσματος.

12. Ἐν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου (ἀπ. 52) μνημονεύονται τὰ κάτωθι: «αἰὼν παῖς ἐστὶ παλίων, πεσσεύων παιδὸς ἢ βασιληῆ». Ἐν τῷ μνημονευομένῳ ἀποσπάσματι διάφοροι ἐρμηνεύοντες ἐκδύτῃ ἀδυνατοῦσι νὰ προσδιορίσωσιν ἐπακριβῶς τὰς Ἡρακλειτεῖους ἐννοίας «αἰὼν» - «βασιληῆ» ἢ παρέχουσιν ἐξηγήσεις ἄλλοτρίως πῶς τοῦ πνεύματος τοῦ Ἐφεσίου. Καθ' ἡμᾶς ἡ ἐννοία «αἰὼν» παρ' Ἡρακλείτῳ θὰ ἔδει νὰ ἔχη τὴν σημασίαν τοῦ «χρόνου», ὅστις θὰ ἔπρεπε νὰ παριστάται ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀενάου ροῆς καὶ τοῦ διαρκῶς γίνεσθαι

1. Ποβ. Gigon, ἐνθ' ἀνωτ. 11, 52. — Kirk, ἐνθ' ἀνωτ. 44. — Reinhardt, Parmenides κτλ., σ. 195, 237. — Zeller-Nestle, ἐνθ' ἀνωτ. 886, 4.

2. Ποβ. A. N. Zoumpos, Kommentar zu einem Fragment des Herakleitos, Athen 1956, σ. 2 (= ἀπ. 122).

ἔπειτα δύναται τις νὰ ταυτίσῃ τὸν αἰῶνα-χρόνον διὰ τοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον ὄντως ρέει συνεχῶς· ὁ αἰὼν-χρόνος περισταῖται καθ' Ἡράκλειτον μεταφορικῶς διὰ τοῦ « παιδός »· ὁ παῖς-χρόνος « παίζει συνεχῶς πεσσούς », ἤτοι τοποθετεῖ τὰ διάφορα γεγονότα ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ γίνεσθαι· ἕκαστον δηλ. γεγονός προσδιοριζόμενον νῦν χρονικῶς, θὰ παραχωρήσῃ εὐθὺς τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς ἕτερον « ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαλλομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαλλομεν, εἰμέν τε καὶ οὐκ εἰμεν » (ἀπ. 49a)· ἕκαστη χρονικὴ στιγμή οὐδεμίαν διάρκειαν ἔχει, διότι « ποταμοῖσι ταύτην αὐτοῖσιν ἐμβαλλουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ »¹ (ἀπ. 12 = "Αρειος Δίδυμος πρὸς Ἐϋσεβίῳ, Ἐδαγ. Προπ., XV, 20 (D. 471, 1))· ὅτι ὁ ποταμὸς τυγχάνει βεβαίως εἰς καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι γνωστόν, ἀλλὰ τὸ ὕδωρ (= χρόνος) εἶναι πάντῃ διάφορον· ἔπειτα « δὲς ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης » (Πλατ., Κρατ., 402 Α., πρὸβ. καὶ ἀπ. 91).

Ὁ Ἡράκλειτος παραβάλλει τὸ « ὕδωρ », τὸ ὁποῖον ρέει καὶ κινεῖται συνεχῶς πρὸς τὸν χρόνον, ὅστις ρέει καὶ οὗτος ἀενάως· ὁλόκληρος αὕτη ἡ οὕτως εἰπεῖν ἐξουσία (= βασιλείη) τοῦ προσδιορίζειν δηλαδὴ χρονικῶς τι ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ γίνεσθαι ἀφορᾷ καὶ ἀνήκει εἰς τὸν παῖδα-χρόνον (= αἰῶνα). Θὰ ἠδύνατό τις νὰ παρατηρήσῃ, διὰ τὴν ὁ Ἡράκλειτος χρησιμοποιοῖ τὴν παρομοίωσιν παῖς-χρόνος; ἴσως ὁ Ἐφέσιος νὰ ἐπεξήτει νὰ χαρακτηρίσῃ διὰ τοῦ « παιδός » τὴν ἀστάθειαν, ἣν πράγματι δεικνύει ὁ χρόνος διὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ προσδιοριζόμενα πράγματα· ἔπειτα εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἔτιμα τοὺς παῖδας περισσότερον τῶν ἀνδρῶν (πρὸβ. Διογ. Λαερτ., IX, 3 καὶ ἀπ. 121· ἰδὲ καὶ ἀπ. 127), διότι οὗτοι εἶναι ἀγνώτεροι αὐτῶν· ἴσως διὰ τοῦτο ὁ Ἡράκλειτος προδύμησε τὴν ἀνωτέρω παρομοίωσιν καὶ δὴ τὴν σύγκρισιν μεταξὺ τοῦ πυρός, τοῦ ἀντιπροσωπεύοντος τὸ θεῖον (= πῦρ = χρόνος = αἰὼν) καὶ τοῦ παιδὸς συμβόλου τῆς ἀγνότητος καὶ τῆς καθαρότητος· Καθ' ἡμᾶς πάντως ἡ μὴ σταθερότης τοῦ χρόνου διὰ τὰ πράγματα τῆς ροῆς, θὰ πρέπη νὰ δειχθῇ διὰ τοῦ « παιδός » καὶ δὴ τοῦ « παίζοντος πεσσούς », ἤτοι τῆς κατ' ἐξοχὴν εἰκόνας τῆς ροῆς καὶ τῆς ἀσταθείας καὶ ἐν γένει πάσης μεταβολῆς, ὡς ἀκριβῶς ὁ

1. Πρὸβ. H. Frankel, Wege und Formen, σ. 78, 3. — O. Gigon, Unt., σ. 104 κ. ἐξῆς. — G. S. Kirk, Cosm. Fragm., σ. 367-380. — K. Reinhardt, Parmenides, σ. 61, Hermes 77 (1942), σ. 18. — A. Rivier, Un emploi archaïque de l'analogie. — L'homme et l'expérience humaine dans les fragments d'Héraclite: Museum Helveticum XIII (1956), σ. 144-164. — G. Vlastos, On Heraclitus, Am. Journ. of Phil. 76 (1956), σ. 388-344. — Zeller-Nestle, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 797, 2.

ρέων χρόνος (πρβ. καὶ τὴν ὑπὸ διάφορον ἔποισιν ἐρμηνεῖαν τοῦ E. Wolf, Der Ursprung des abendländischen Rechtsgedankens bei Anaximander und Heraklit: Symposion I (1948), σ. 85 κ.εξῆς).

13. Ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ Ἡρακλείτου 82 καὶ 83, ᾧ διασφύζει ὁ Πλάτων (Ἰππ. Μειζων 289 A καὶ 289 B) μνημονεύονται τὰ ἀκόλουθα: «πιθήκων ὁ κάλλιστος αἰσχρὸς ἀνθρώπων γένοιε συμβάλλειν» καὶ «ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν». εἰς τὰ ἀνωτέρω οὐδεμῖα λέξεις ἢ φράσεις Ἡρακλείτειος ἀναφέρεται. Καθ' ἡμᾶς θὰ ἔδει ὁ ἐκδότης τοῦ Ἡρακλείτου H. Diels (= Fragm. d. Vors.⁴) ὡς καὶ ὁ συνεχιστὴς τῆς ὡς ἄνω ἐκδόσεως W. Krauz νὰ κατατάξωσι τὰ δύο ὡς ἄνω χωρία τοῦ Ἡρακλείτου, οὐχὶ εἰς τὰ ἀποσπάσματα αὐτοῦ (= B), ἀλλ' εἰς τὰς δοξογραφικὰς περὶ τούτου πληροφορίας (= A).

14. Ἐν τινι «ἀποσπάσματι» τοῦ Ἡρακλείτου², ὃ διασφύζει ὁ Χαλκίδιος (4^{ου} αἰῶνος) μνημονεύονται τὰ ἐξῆς: *Sic (ut) aranca, ait, stans in medio telae sensit, quam cito musca aliquem filum suum corrumpit itaque illuc celeriter currit quasi de fili perfectione dolens, sic hominis anima aliqua parte corporis laesa illuc festine meat quasi impatiens laesionis corporis, cui firme et proportionaliter iuncta est.*

Ὁ H. Diels ἐκφράζει ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν πατρότητα τοῦ ἀποσπάσματος καὶ παρατηρεῖ: *Ob Heraklit selbst oder eine stoische Paraphrase vorliegt, ist nicht zu entscheiden* (= Diels, *Frg. d. Vors. I*⁴, ἀπ. 67 a ἐν κριτικῷ Ὑπομνήματι)³.

Καθ' ἡμᾶς τὸ μνημονευθὲν ἀπόσπασμα δὲν ἐνέχει Ἡρακλείτειους ἀντιλήψεις καὶ δὲν ἐκφράζει τὸ πνεῦμα τοῦ Ἐφεσίου, συνεπῶς δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς γνήσιον αὐτοῦ. Ἐπειτα οὐδαμῶς ἐμφανίζεται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἡρακλείτου, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου (= *hominis anima*) σπεύδει ταχέως πρὸς τι μέρος τοῦ σώματος, ὅταν τοῦτο ὑποστῇ βλάβην τινά· ἀντιθέτως μάλιστα καθ' Ἡράκλειτον

1. Πρβ. ὅσα καὶ ἐν σελίδι 25 ἔχομεν μνημονεύσει. Ἴδὲ καί: W. Zilles, *Zu einigen Fragm. H.: Rheinisches Museum* 62 (1907), σ. 54-60. — W. Verdanius, *Heraclitus B. 82-83 and 15: Mnemosyne* XII (1959), σ. 297.

2. Ἀπ. 67α. Πρβ. M. Pohlenz, *Berl., Phil. Woch.*, 1908, 972 καὶ Χρύσιππον παρὰ *Agrium* 879 (= *Stoicorum Veterum Fragmenta II*).

3. Πρβ. καὶ τὰς ἐν τῷ κριτικῷ ὑπομνήματι παρατηρήσεις τοῦ W. Krauz ἐν τῇ ἀνωτέρω βιβλ. ἐκδόσει.

ἡ βλάβη τοῦ σώματος ἐμποιεῖ χαρὰν εἰς τὴν ψυχὴν, διότι διὰ τοῦ θανάτου τούτου, ἡ ψυχὴ ὡς μοῖρα τοῦ θεῖου πυρός ἐγκλωβισθεῖσα ἐντὸς τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τεθνεῶσι¹, ζῆ καὶ ἐλευθεροῦται τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος πρὸς ἀπ. 112: «ἀθάνατοι θνητοί, θνητοί ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες»² (= Ἰππόλ., Περὶ αἰρέσε., IX, 10): πράγματι ἡ αἰωνία περιαιμονή τῆς ψυχῆς εἰς τι σῶμα εἶναι ὁ κάματος αὐτῆς: «μεταβάλλον ἀνακυύεται» καὶ «κάματος ἐστὶ τοῖς αὐτοῖς μοχθεῖν καὶ ἀρχεσθαι» (ἀπ. 81 a-b: Πλουτ., Ἐνν., IV 8, 1 πρὸς ἐπίσης Α. Ν. Ζοῦμπου, εἰς τὴν Ἡρακλείτειον ἔκφρασιν «μεταβάλλον ἀνακυύεται», Πλάτων 12 (1960), σ. 159-161)· θὰ ἠδύνατο τις ἴσως νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ἐν τῇ λυτινικῇ κειμένῳ ὑπάρχουσι λέξεις τινές, αἵτινες ἀνταποκρίνονται πλήρως εἰς τὰς Ἡρακλείτειους ἀντιλήψεις, ὅπως *proportionaliter iuncta est* διὰ τῶν ἀνωτέρω λέξεων ὁ διασώσας ταύτας συγγραφεὺς δηλοῖ ὅτι ἡ ψυχὴ τυγχάνει ἠνωμένη μετὰ τοῦ σώματος κατὰ τινα σταθερὰν ἀναλογίαν· ὄντως ἡ σταθερὰ αὕτη ἀναλογία ἀποτελεῖ τὴν κεντρικὴν ἔννοιαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου· πρὸς ἀπ. 30: «ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα»³ (= Κλήμ. Ἀλεξ., Στωμ., V, 105 (II 396, 10, Stählin) (Πλουτ., Περὶ ψυχῆς δ, σ. 1014 A)) καὶ ἀπ. 31: «μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον» (= Κλήμ. Ἀλεξ., Στωμ., V, 105 (II 396, 13 Stählin)) ἰδὲ ἐπίσης καὶ ἀπ. 115: «ψυχῆς ἐστὶ λόγος ἑαυτὸν αὖξων. (πρὸς Στωβ., Ἀνθολ., I. 180 a).

Ἐν καταλείδει τὸ ἀνωτέρω χωρίον δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς γνήσιον τοῦ Ἡρακλείτου ἀπόσπασμα διὰ τοὺς λόγους, οὓς ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω.

15. Ἐν ἄλλῳ τινὶ ἀποσπασματι τοῦ Ἡρακλείτου ἀναγράφονται τὰ κάτωθι: «ἀλλὰ τῶν μὲν θεῶν τὰ πολλά, καθ' Ἡράκλειτον ἀπίστημι διαφυγγάνει μὴ γιγνώσκεισθαι»⁴. Ἐν τῷ μνημονευθέντι ἀποσπασματι

1. Πρὸς Α. Ν. Ζοῦμπου, *Interprétation Philosophique du vingt-sixième fragment d'Héraclite*, *Revue des Études Grecques* 59-60 (1946-1947), σ. 1-7.

2. Πρὸς ἐπίσης καὶ Σέξτον Ἐμπειρικόν, Πρὸς Πυρρ. III, 230 πρὸς καὶ περὶ τοῦ 62ου ἀποσπασματος (βιβλιογραφικῶς) ἐν σ. 36, ὑποσ. 2.

3. Cornford, *Class.*, *Quart.*, 28 ἔτος 1934. — W. Kranz, *Philologus* 98 ἔτος 1938. — O. Gigon, *Unt.*, σ. 52. — K. Reinhardt, *Parmenides*, σ. 174. — G. S. Kirk, *Cosm. Fragm.*, σ. 311-314. — Zeller-Nestle, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 812 καὶ ἐν ὑποσημειώσει.

4. Ἀπ. 86 = Πλουτ., Κοριολ. 88. Πρὸς ἐπίσης K. Reinhardt, *Parmenides*, σ. 63, 213, 1 καὶ Zeller, ἐνθ' ἀνωτ., 794, σημ. 1.

σματι εισάγεται ἐν νέον στοιχείον ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου πρὸς ἔρευναν τοῦ ὑπερφυσικοῦ (Transzendent), ἢ πίστις (Fideismus).

Ὁ Ἡρακλείτος ἔχει βεβαίως ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν « Λόγον » ὡς μαρτυροῦσι τὰ ὑπ' ἀριθμ. 1, 2, 11, 14, 15, 51, 114 ἀποσπάσματα αὐτοῦ, ἐν τούτοις ὁμολογεῖ ὅτι τὰ ὄρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως (ιδεὲ ἀποσπ. 28, 70, 78, 79, 111) δὲν ἐπιτρέπουν τὴν παντελεῖ γνῶσιν τῶν πραγμάτων, ὧν ἡ ἀπόκτησις ἀνήκει μόνον τῷ Θεῷ¹.

Ὁ Ἡρακλείτος θεωρεῖ ἐν τῷ ἀνωτέρω, ὅτι πολλῶν, αἵτινα συμβαίνουν ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ Θεοῦ (= τῶν μὲν θεῶν τὰ πολλὰ) καὶ τὰ ὁποῖα ἀγνοοῦμεν ἕνεκα τῆς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ μετέχωμεν μόνον διὰ τῆς πίστεως, ἐνῶ νῦν ἡ ἡμετέρα « ἀπιστία » ἀπομακρύνει ἡμᾶς αὐτῶν (= ἀπιστία διαφυγγάνει μὴ γινώσκεισθαι).

Ὁμολογουμένως ὁ Ἡρακλείτος χρησιμοποιεῖ τὰ ὑπὸ τοῦ Kant χαρακτηρισθέντα ἀργότερον ὡς αἰτήματα, ἤτοι ὠρισμένας προτάσεις, ἃς ὁ « θεωρητικὸς Λόγος » δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξετάσῃ, ὡς κειμένας πέραν πάσης ἐμπειρίας, καὶ μόνον ἡ ἠθικὴ ἀπῆται πίστιν εἰς αὐτάς.

Ἐν κατακλείδι κατὰ τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα ἡ ἠθικὴ ὡς πίστις δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν « ἀνθρώπινον Λόγον », ὅταν οὗτος ἀδυνατῇ νὰ ἐρευνήσῃ τὰ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ « ἀπολύτου » συμβαίοντα.

16. Ἐνταῦθα θὰ διαλάβωμεν διὰ βραχέων περὶ δύο διαφόρων θέσεων τοῦ Ἡρακλείτου, ἃς οὗτος λαμβάνει ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως.

I. Ἐν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου, ὃ διασφῆζει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Στωμ., IV, 10 (II 252, 25, Stählin) μνημονεύονται τὰ ἑξῆς: « Δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ᾔδεσαν, εἰ ταῦτα μὴ ἦν » (ἀπ. 23).

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, πλὴν ἄλλων ἐνέχει καὶ γνωσιολογικὸν χαρακτηριστῆρα, διότι δι' αὐτοῦ ὁ Ἐφέσιος δηλοῖ ὅτι ἡ γνῶσις ἐννοίας τινὸς ὑπάρχει ἐν τῇ ἀντιθέσει αὐτῆς, ἤτοι γινώσκομεν τὰ πράγματα οὐχὶ διὰ τῶν ὁμοίων, ἀλλὰ διὰ τῶν ἀνομοίων ἐπομένως λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς ἐννοίας τῆς δικαιοσύνης, ἀφ' οὗ ἐν τῷ μεταξὺ ὑπάρξωσιν ἀδικοὶ πράξεις ἐὰν λοιπὸν « ταῦτα μὴ ἦν », ἤτοι τὰ τῆς ἀδικίας πράγματα, τότε οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ ἐγίνωσκον τὴν ἐννοίαν τῆς δικαιοσύνης « Δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ᾔδεσαν ».

Ὁ Στοβαῖος ἐν τῷ Ἀνθολογίῳ αὐτοῦ (I. 177, ἐκδ. Hense) δια-

1. Περὶ προσέτι καὶ τὰ ἀποσπάσματα 2, 72, 113, 116, αἵτινα ἀφορῶσιν εἰς τὰς μεταξὺ « ἀνθρώπου » καὶ « Λόγου » σχέσεις.

σφάζει ἕτερον ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου, εἰς ὃ ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς: «νοῦσος ὑγιεινὴν ἐποίησεν ἡδὺν καὶ ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπαυσιν»¹ (= ἀπ. 111).

Ἐνταῦθα ἔχομεν τὰ γνωστὰ ζεύγη ἀντιθέσεων, ἧτοι ἡ ἔννοια τῆς ὑγείας δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὡς τοιαύτη, εἰὰν δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἀντίθετος αὐτῆς, ἡ νόσος ἢ ἔννοια ἐπίσης τοῦ ἀγαθοῦ δὲν θὰ ὑπῆρχεν, εἰὰν δὲν ὑπῆρχε πρότερον ἢ τοῦ κακοῦ κτλ.

II. Ἐν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου, ὃ διασφάζει ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός (Πρὸς Μαθημ., VII, 138), ἀναγράφονται τὰ κάτωθι: «Διὸ δεῖ ἐπιεσθαι τῷ (ξυνῷ τουτέστι τῷ) κοινῷ ξυνός γὰρ ὁ κοινός τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φηόνησιν» (ἀπ. 2), ἧτοι, ἐν ᾧ ὁ «Λόγος» εἶναι κοινός οἱ πολλοὶ ζῶσιν, ὡς νὰ ἔχωσιν ἕκαστος ἰδιαιτερον λογικόν· καὶ περὶ τῆς αἰτίας ταύτης διέλαβον ἤδη ἐν σ. 36 κ. ἑξῆς τῆς παρούσης πραγματείας· ἐκ τῶν ἀναπτυχθέντων ἐκεῖ καταφαίνεται, ὅτι ἀπόλυτος ἐμπιστοσύνη εἰς τὸ λογικὸν τοῦ ἀνθρώπου δὲν ὑπάρχει, διότι ἄλλως, ὡς ἐκ τῆς δευτέρας θέσεως δείκνυται, θὰ ἔπρεπεν ἡ γνώσις καθ' ὁλοκληρίαν νὰ εἶναι ἀπότοκος τοῦ ἀνθρώπινου «Λόγου», ἀλλ' οὗτος πάλιν τυγχάνει τμήμα τοῦ θεοῦ καὶ συνεπῶς ἡ γνώσις θὰ ἐγένετο «διὰ τῶν ὁμοίων» (πρβ. Ἀέτιον, IV 7, 2. Diels, Dox. Graeci 392: «ἐξιοῦσαν γὰρ εἰς τὴν τοῦ παντός ψυχὴν ἀναχωρεῖν πρὸς τὸ ὁμογενές»). Ἀλλὰ πάντα ταῦτα δὲν συμβαίνουσι, ὡς εἶδομεν, διὸ καὶ ἠναγκάσθη ὁ Ἐρέσιος νὰ τραπῆ καὶ εἰς τὰ περὶ ἐμπειρίας, ὡς δείκνυται ἐν τῇ πρώτῃ θέσει· ἐνταῦθα θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσθέσῃ ἀκόμη, ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἐμπειρία ἀποβαίνει εἰς τὸ τέλος αἰσθησιαρχία (Sensualismus).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων καθίσταται σαφές, ὅτι δύο ἀντίθετοι γνωσιολογικῶς θεωρεῖται ἡ τοῦ ὀρθολογισμοῦ (Rationalismus) καὶ ἡ τῆς Ἐμπειρίας (Empiricismus) ὑπάρχουσι συγχρόνως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἐφεσίου².

17. Ἐν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου (ἀπ. 10) ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «...συνάψεις ὄλα καὶ οὐχ ὄλα, συμπερόμενον διωπερόμενον, συνᾶδον, διαᾶδον, καὶ ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἐνός πάντα»³ (= ἀπ. Ἀριστ.,

1. Πρβ. Wilamowitz, ἐν Hermes 1927, σ. 276-298.

2. Πρβ. W. Nestle, War Heraklit Empiriker? : Archiv f. Gesch. d. Philos. 26 (1912), σ. 275 κ. ἑξῆς. Ἰδὲ καὶ E. L. o e w, Heraklit von Ephesus, der Entdecker des empirisch-physikalischen Weges der Forschung: Rheinisches Museum 1930, σ. 123-152.

3. Περὶ τοῦ ἀποσπάσματος 10 πρβ. H. F r ä n k e l, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 482.

Περὶ κόσμου 5. 396 b 7). Ὁ Ἡράκλειτος ἐνταῦθα δμιλεῖ περὶ τῆς « ἐνό-
τητος τῶν ἀντιθέσεων » ἢ ἐνότης τούτων, ἥτοι ἡ ἔνωσις δύο ἀντιθέ-
των ἐννοιῶν δίδει τὴν ἀρμονίαν, τουτέστι τὴν ἰσορροπίαν τοῦ κόσμου·
τὸ « συνάψεις » ἐνταῦθα περικλείει τὰς ἀντιθέσεις « ὄλα » καὶ « οὐχ
ὄλα », « συμφερόμενον » καὶ « διαφερόμενον », « συνᾶδον » καὶ « διᾶ-
δον ». Ἐκάστη ἐννοια ὑποκρύπτει καὶ τὴν ἀντίθετον αὐτῆς καὶ αὐτὰι
πάλιν ὁμοῦ εἶναι ἐν τῇ πραγματικότητι ἐν πράγμα « ἐκ πάντων ἐν καὶ
ἐξ ἐνὸς πάντα » ἢ ἔκφρασις « ὄλα καὶ οὐχ ὄλα », ὡς σημαίνουσα ἀρι-
θμοὺς ἀκραιοὺς καὶ κλασματικοὺς καὶ ἐπομένως ἐκφράζουσα ἀντιλή-
ψεις Πυθαγορείων¹ δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῆ, διότι καθ' ἡμᾶς ἡ ἐννοια
« ὄλα » ἐκφράζει τὴν ἐννοια τῆς πληρότητος ἢ δὲ ἀντίθετος ταύτης,
ἥτοι ἡ ἐννοια « οὐχ ὄλα » προδιαγράφει τὴν ἐννοια τῆς στερήσεως.
Τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα συγγενεῦει μετὰ τοῦ 67^{ου} ἀποσπάσμα-
τος²: « ὁ θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος
λιμός » αἱ δὲ ἐννοια « κόρος » καὶ « λιμός » ἀντιπροσωπεύουσι πλήρως
τὰς ἐννοιας « ὄλα » καὶ « οὐχ ὄλα ». Θὰ ἡδύνατό τις νὰ προσθήσῃ, ὅτι
ὀπισθεν τῶν δῆθεν ἀντιθέσεων « ἐξ ἐνὸς πάντα » βασιλεύει ὡς γνωστὸν
ἡ ἐνότης « ἐκ πάντων ἐν » ἥτις καὶ ἀποτελεῖ τὴν « coincidentia oppo-
sitorum »³, τουτέστι τὴν καθ' Ἡράκλειτον ἐννοια τῆς ἀρμονίας.

Ὡς γνωστὸν πλείστοι ἐρμηνευταὶ ἐρμηνεύουσι τὴν ἐννοια « συνά-
ψεις »⁴ διὰ τῆς λέξεως διαδοχή, ἥτοι ὅτι ἡ ἐνότης σχηματίζεται διὰ

— O. Gigon, Unt., σ. 20 - 23 καὶ 27, 28, 44 κ. ἐξῆς. G. S. Kirk, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 167 - 179. — K. Reinhardt, Parmenides, σ. 216 - 273. — A. Rivier, ἐνθ' ἄνωτ. (= Museum Helveticum 1956), σ. 149 καὶ ὑπόσημ. 20 - 21. B. Snell ἐν Hermes 66 (1941), σ. 84 - 87. R. Walzer, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 52. — E. Zeller, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 330, 1.

1. Πρβ. Κ. Δ. Γεωργούλη, ἐνθ' ἄν. — Ἀπόσπ. 10.

2. Περὶ τοῦ 67^{ου} ἀποσπάσματος (βιβλιογραφικῶς) πρβ. ἐν σ. 6 ὑποσ. 4.

3. Πρβ. ἀπ. 50: « Οὐχ ἐμοῦ ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφὸν ἔστιν ἐν πάντα εἶναι » (= Ἰππόλ., Περὶ αἰρέσε. IX 9). Ἴδὲ καὶ Gigon, 44, 57, 101. — H. Gomperz, Ztschr. f. öst. G. (1910), 967. — W. Sitz, Ber. (1922 - 1923), 43. — R. K. Hack, God in Greek Philosophy, 70 - 71. — Hölischer, Varia κτλ., 71. — Kirk, 65 - 72. — Reinhardt, Parmenides, 205. — Rivier, L'homme et l'expérience humaine κτλ. ἐν Mus. Helv., 1956, 153. — B. Snell, Phil. Unter., XXIX (1924), σ. 48 - 49, τοῦ αὐτοῦ, ἐν Hermes 61 (1926), σ. 373 - 374.

4. Πρβ. ἐπίσης παρὰ Diels, Frg. d. Vors.⁴, I ἀπ. 10 καὶ τὰς ἄλλας γραφάς, ἀντὶ τοῦ « συνάψεις » = « συντάψεις » = « συλλάψεις » κτλ. ἥτοι συνθέσεις ἀλλὰ πάντως τόσον τὸ « συνάψεις » = ἔνωσις, ὅσον καὶ τὸ « συλλά-

τῆς ἀμέσου διαδοχῆς, ἀλλ' ὁ Ἡρακλείτος ὁμιλεῖ πίντοτε περὶ ἐνώσεως ἀντιθέσεων. Ἐν τῷ 67^ο ἀποσπάσματι αὐτοῦ ὁ Ἡρ. ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «*ἡμέρη εὐφρονή, χειμῶν θέρος, πύλεμος εἰρήνη, κόρος λμός*», δηλαδή ἡ ἔννοια τῆς ἐνότητος ἐκφράζεται ἐνταῦθα διὰ τῶν ἀναφερομένων ἀντιθέσεων· ἐπομένως ἡ ἔννοια τοῦ θείου εἶναι τὸ «*Ἐν*», ἐν ᾧ συγχρόνως εἶναι τοῦτο καὶ «*πολλά*»· «*Ἐν*» εἶναι ὡς ἐνότης ἀντιθέσεων, «*πολλά*» εἶναι, διότι εἶναι καὶ σύνολον ἀντιθέσεων.

Ὁ «*χειμῶν*» δὲν διαδέχεται τὸ «*θέρος*», ὡς ἀκριβῶς ἡ νῦν τὴν ἡμέραν, οὔτε βεβαίως τὸ θεῖον εἶναι πότε «*χειμῶν*» καὶ πότε «*θέρος*» ἢ πότε «*ἡμέρη*» καὶ πότε «*εὐφρονή*», ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ «*χειμῶν*» καὶ «*θέρος*» καὶ «*ἡμέρη*» καὶ «*εὐφρονή*»· τοῦτο εἶναι ἐνότης ἀντιθέσεων· μόνον ἡ ἐνότης ἀντιθέσεων ἐκφράζει τὴν ἁρμο- νίαν, εἰς ἣν περιέχεται ἡ ἔννοια τοῦ θείου.

18. Ἡ προσπάθεια τοῦ W. Capelle¹ (ἐντ' ἀνωτ., σ. 130-157) ὅπως ὑπαγάγη εἰς διαφόρους ὁμίδας τὰ συγγενῆ τοῦ Ἡρακλείτου ἀποσπάσματα εἶναι ἀπὸ πάσης ἐπόψεως ἀξία καὶ ὑφέλιμος· πράγματι ἡ συγκέντρωσις τούτων εἰς ὁμοιογενεῖς ὁμίδας συντελεῖ διὰ τὴν διακρίβωσιν ἐνιαίων καὶ μεγαλυτέρων τμημάτων τοῦ περὶ «*φύσιος*» ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ φιλοσόφου, ἐν ᾧ συγχρόνως παρέχει ἐναργε- στέραν εἰκόνα τόσον τοῦ συγγράμματος, ὅσον καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ (πρβ. Α. Ν. Ζοῦμπον, Περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τοῦ περὶ «*φύσιος*» ἔργου τοῦ Ἡρ., Ἀθήναι 1956, Πλάτων, 8, 1956, σ. 93).

Ἐν τοῖς ἐξῆς θὰ παρατηρήσωμέν τινα ὡς πρὸς τὰ ἀνωτέρω :

Ὁ Capelle θεωρεῖ, ὅτι τὸ μὲν 43^{ον} ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου : «*Ὑβρον² χρῆ σβεννῶναι μᾶλλον ἢ πυρκαϊῆν*» ἀνήκει εἰς τὰ ἀναφερόμενα περὶ πολιτικῶν πραγμάτων³, τὸ δὲ 94^{ον} : «*Ἥλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται*

φως» = συλλαβή, σύνθεσις τὸ αὐτὸ ὑπονοοῦσιν, ἦτοι ὅτι ἀμφότερα περι- κλείουσι τὴν ἐνωσιν τῶν ἀντιθέσεων.

1. Πρβ. καὶ H. Gomperz, Über die ursprüngliche Reihenfolge einiger Bruchstücke Heraklits: Hermes 1923, σ. 20-56, 188 P. Schuster, Heraklit von Ephesus. Ein Versuch dieser Fragmente in ihrer ursprünglichen Gestalt wieder herzustellen, Acta Soc. Phil. Lips. III (1873), σ. 1-397. — O. Gilbert, Heraklits Schrift Περὶ φύσεως, Neue Jahrb. 23 (1909), σ. 161-179.

2. Περὶ τῆς ἐννοίας «*Ὑβρις*» ὁ Capelle (ἐντ' ἀνωτ., σ. 151, 3) ση- μαίνει τὰ ἐξῆς : ὕβρις, d. h. eigentlich «*Überhebung*», die sich über die Schranken alles Menschlichen hinwegsetzt und daher kein Mass hält.

3. Πρβ. Α. Ν. Ζοῦμπον, Herakleitos von Ephesos als Staatsmann

μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίλοιποι ἐξευρήσουσιν» ἀποτελεῖ τμήμα τῆς θεολογίας αὐτοῦ¹.

Διὰ τῆς λέξεως « Ὑβρις » ὁ Ἡρ. νοεῖ ἀσφαλῶς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐξέλθῃ τῶν ὁρίων τῆς ἠθικῆς καὶ ὑψώσῃ ἑαυτὸν ὑπὲρ τὸ « μέτρον », τούτεστι νὰ ἐγκολπωθῇ οὗτος τὴν ἔννοιαν τῆς οἰήσεως κτλ. Τὸ τοιοῦτον λέγει ὁ Φιλόσοφος πρέπει νὰ ἐξαλειφθῇ καὶ νὰ προηγηθῇ ἔτι καὶ τῆς σβέσεως τῆς πυρκαϊᾶς. Εἶναι λίαν γνωστὸν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἐφεσίου διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ « μέτρου », διότι καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ πῦρ τὸ αἰζῶον « ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννόμενον μέτρα » (ἀπ. 30).

Τέλος διὰ τὴν ἐνισχύση οὗτος ἔτι περισσότερο τὴν ἔννοιαν τοῦ « μέτρου » προσήγαγεν ὡς παράδειγμα τὸ 94^{ον} ἀποσπάσμα αὐτοῦ ἀναγράφων ὅτι, οὔτε καὶ ὁ ἥλιος ἀκόμη δύναται νὰ ὑπερβῇ τὰ « μέτρα » αὐτοῦ, διότι ἄλλως θὰ διαταχθῶσιν αἱ Ἐρινύες, αἱ ὑπερέτριαι τῆς δικαιοσύνης, νὰ ἐπαναφέρωσι τοῦτον εἰς τὴν κανονικὴν αὐτοῦ ὁδόν. Ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ὁ Ἡράκλειτος ἐπιλαμβάνεται ἐν τοῖς δυσὶν ἀποσπάσμασιν αὐτοῦ περὶ τῆς μὴ « ὑπερβάσεως τοῦ μέτρου » ἀναγράφων ὅτι πάντες οἱ ἀνθρώποι, ὕσον καὶ τὰ οὐράνια ἀκόμη ἐν τῷ σύμπαντι σώματα δρῶντες νὰ ἔχωσιν ὡς γνώμονα τὴν ἔννοιαν τοῦ « μέτρου »².

19. Ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι 119 καὶ 78 τοῦ Ἡρακλείτου παρατηρεῖ τις τὴν στενὴν σχέσιν τοῦ νοήματος τούτων καὶ καθ' ἡμᾶς θὰ ἀπειτέλουν ταῦτα χωρίον ὁμοιογενὲς εἰς τὸ περὶ « φύσιος » ἔργον τοῦ Ἡρακλείτου.

Ἐν τοῖς ἐξῆς θὰ προσπαθῆσωμεν νὰ σχολιάσωμεν τὰ ἀνωτέρω ἀποσπάσματα, ἂν καὶ ταῦτα ἔχουσι δεόντως ἐπεξεργασθῇ ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνητῶν, ἀλλὰ κατ' ἄλλον βεβαίως τρόπον³.

und Gesetzgeber (= Die Politischen Theorien der Vorsokratiker), Athen 1956, σ. 98 κ. ἐξῆς.

1. Περβ. Διογένην Λαέρτιον IX, 5 : « ...διήρηται δὲ εἰς τρεῖς λόγους, εἷς τε τὸν περὶ τοῦ παντός καὶ πολιτικὸν καὶ θεολογικόν ».

2. Ὁ Olof Gigon, Untersuchungen zu Heraklit, Leipzig 1935 καὶ ἐν ἀποσπάσματι 94, μνημονεύει τὰ περὶ ἐκλείψεων τοῦ Ἥλιου κτλ. καὶ δέχεται ὅτι ὄντως αἱ ἐκλείψεις, ἀγνωστοὶ αὔσαι διὰ τοὺς ἀνθρώπους, θὰ ἐφαίνοντο πράγματι παρακωλύουσαι τὴν κανονικὴν τοῦ Ἥλιου τροχίαν καὶ οὕτω θὰ παρεῖχον φόβον εἰς αὐτούς. — Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ « μέτρου » καθ' Ἡράκλειτον περβ. καὶ ἀποσπάσμα 31· ἰδὲ Zeller, 814, 2, 865, 8 καὶ Gigon, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 64 κ. ἐξῆς. — Περβ. ἐπίσης καὶ τὰ περὶ « Ἥλιου » μνημονευόμενα ἀποσπάσματα, 3, 6, 99, 100.

3. Περβ. Bruno Sueli, Die Sprache Heraklits, Hermes 61 (1926),